Báthori Csaba

Arcok a vallomáskönyvből

Pilinszky János, Mándy Iván

– *Másokat nem ismertél meg? Pilinszkyt? Ottlikot*?

… **Pilinszky**t megismerni nem volt könnyű dolog. Ő olyan volt, mint a vadon mélyén bujkáló fehér egyszarvú, valami szent csodaállat, akit elrejtettek a nyílt utcák, névtelenített az irodalmi lapok zöme, érinthetetlennek sejtetett a szűk baráti kör. Piarista paptanárom, aki Pilinszkyvel baráti viszonyban volt, valahogy nem hozta szóba, hogy megismertet a költővel. De pl. **Mándy**, amikor írtam róla a *Vigiliá*ban, pompás levélben lelkendezett, s amikor… de ezt mondtam már, hogyan dicsérte Rilke-esszémet, amely az *Újhold*-évkönyvben jelent meg. De azt hiszem, Mándyt nem lehetett utolérni fiatal baráti szíveknek. Benne is éreztem az évtizedekben feltizedelt, kínzott nemesvad sértettségét, a gyöngéd „magánzás" szenvedélyét, amely nem kívánt az emberiségből nagyobb eleven adagot, mint amennyit szeme a Teleki tér környékén vagy a kávéházakban megemésztett. Ahogyan más természetes író, mondjuk Móricz Zsigmond, úgy Mándy sem figyelt oda másra, szerintem, csak arra, ami a műveit érintette, és amiről úgy érezte, hogy nyersanyag lehet valami küszöbön álló következő ihlet óráiban. Mándy egész lénye rövid érintés volt, egyes szavai az életben is tőmondatok, de sűrű egymásutánban, s talán éppen ezzel a tűszúrásszerű pattogással teremtette meg maga körül a stabil érinthetetlenség légkörét. Kis vékony hímangyalka volt, gyöngéden behúzott szárnyacskákkal, légies kötetlenséggel, a szabad, de mégis körvonalazott magatartás könnyedségével. Mintha léggyökerei repítették volna, földi gyökereivel nem sokat törődött. Pontosabban ismerte azt a szűkebb tartományt, ahol emberi lelkek szorongva várják önmaguk és dolgaik feltámadását, mint azt a nehéz, ingoványszagú közéletet, ahol naponta adta el amúgy örök életre szóló szabadjegyét egy-egy komoly tehetség. Néha, amikor az egykori Mező Imre úton haladok el, ma is gondolok Iványra, bár alig ismertem őt. Ahogy ő kalapot tudott viselni, ahogy ő… ő még tudott fésülködni, borotválkozni, öltönyt választani és viselni, nőknek virágot vinni, húsvétkor nőket meglocsolni, és tudott méltányosan másról beszélni, egy szóval: tudott élni a bőrében, és el tudott kerülni mindenféle közönséges *kivetkezés*t. Lapozd fel műveit bárhol, és meglátod ennek a csak majd az örökkévalóságban feltűnő finom szellemnek ma nem mérhető jelentőségét, fajsúlyát, minden kis dolgot leltározni képes egyetemességét. Iván

lényében és írásaiban egyaránt megérezheted, hogy volt benne valami sokkal nemesebb és nagyszerűbb, mint amit valaha is megmutatott

Kosztolányi Dezső, Illyés Gyula

…Kedves halottaimat is szeretném megőrizni, de régi bálványaim eltűnését is panaszlom. Miért merült el a lejtőkön pl. **Illyés Gyula**, vagy Németh László életműve, akiket ifjabb koromban annyira imádtam? Illyés nyelvi villogása hol van? Milyen meghökkentő, hogy nem tudjuk már hétköznapjainkban átvenni ezt a káprázatos invencióval kidolgozott verbális halmazt, – nem bírunk lelkesedni a lelkesedésért, és a régi csodák valahogy lejárnak, legalábbis nem a stílus fénypontjain maradnak hűek hozzánk. **Kosztolányi**, akit Illyéssel párhuzamosan, versengő nyelvi nagyságként magasztaltam, ugyancsak hullatja virágait. Ki lehet mondani? Az a gyöngyszem, a *Pacsirta*, amelyet anno mondatról mondatra szívtam magamba, ma már némileg ingerel kiszámított és kényeskedő ecsetkezelésével, jólfésült aggályosságával és elmélyülési merevségével…

Tandori Dezső

– *A napokban halt meg* ***Tandori Dezső****. Hogy kicsit kitérjünk a forró jelenre, közbevetőleg megkérdem: őt is egyre inkább a jóisten fogja megérteni? Nem tudom, a te pályád mennyiben érintkezett az övével, s hogy van-e itt rokonszenvi vonulat, de kíváncsi volnék, hogy most már történetileg mit értékelsz benne és mit nem. Egyelőre, természetesen, az ájult csodálat hangjait hallani csak, és persze, beszédes lapítás is van*.

– Nézd, az én ésszel eltöltött írói korom csaknem átfogja Tandori pályájának egészét, tehát a hatvanas esztendők végétől mostanig ér. A *Töredék Hamletnek* kötetet, a *Talált tárgy*at és az első műfordítás-köteteket nagy elmozdulásnak éreztem: a nagy kérdések elvont, filozofikus síkon, érett formai alakban, a komolyság sugallatával jelentek meg, és ugyan nem melegítettek át (Tandori soha nem melegséget, hanem észt kölcsönzött nekünk egy időre), de megteremtették a harmincon túl felbukkanó géniusz légkörét. Aztán... aztán hamar megkezdődött valami emészthetetlen, intellektuális makogás, az olvasó türelmével való kegyetlen visszaélés, nem fel-, hanem *elszabadulás*, és egy ponttól kezdve a Tandori nevű, fenoménnek elhírlelt szövegköpő-masina elárasztotta a nyomtatott sajtót, a könyvkiadókat, a hírközlő eszközöket, *mindent* a maga erőltetett, átvehetetlen és mesterkélt műanyag műanyagaival. Nemes Nagy Ágnes, aki Tandorinak gimnáziumi tanára volt, már a hetvenes évek közepén azt mondta nekem, amikor, azt hiszem, az „*Egy vers*”-sorozatáról és másról érdeklődtem nála a Királyhágó utcában: *Dezsőke becsavarodott*. Ez engem meglepett épp azért, mert kimondott valamit, amit én nem mertem volna

ilyen nyersen megfogalmazni. És később, e műanyag-zseni ámokfutásának minden szakaszában, soha nem bírtam szabadulni attól a kellemetlen, csodálatot kereső, de mégis lépten-nyomon kudarcot valló erős tartózkodástól, amely – valahányszor Tandorit olvastam – megkörnyékezett. Zavart ez az ömlés, ez a sárgyártó nyelvi gázolássorozat, az öncélú elterpeszkedés, ez az olvashatatlan mennyiséggel véghezvitt térfoglalás (Tandori kora az irodalom savanyú hódoltsági kora történetünkben), a blöffökkel kikényszerített olvasói ájulatnak ez a mániája, s ez, azt hiszem, halála napjáig jellemezte Tandori pályáját. Ki ne látná, hogy milyen hatalmas (ámde *túlszülési* rögeszméje ellenére meddő) tehetség készülődött itt a hetvenes évek elején – és vált a barbár bámulat középpontjává, valami irodalmi totemállattá. Tandori mindent tudott (volna), de keveset hagyományozott ránk, amihez vissza-visszatérhetnénk. Költeményei, mivel egy érzékeny, de gépies lélek termékei, nem vonzanak, nem emelnek fel, nem rendítenek meg (akad néhány kivétel, pl. a *Semmi kéz* című kötetben). De a szöveg többnyire olyan, mint egy pohár víz: se sava, se borsa – csak szalajtás, járatás, gurítás. Halljuk még a csapágygolyók zúgó, fémesen síró gyötrelmét is, de a végén, a végén sem jön eszméletünk moccanása, megváltása. Ha játéknak veszed az egészet, akkor azt mondom: kegyetlen, agymorzsoló igénybevétel, amely nagy-nagy ritkán visz el a *megérés* pereméig. Tandori az öncélú szövegpuffasztás, a hasbeszélés és önző-önkényes szövegelés ördöngös mestere volt. De azt hiszem, a szubsztancialitás kihüvelyezésének, a létállítások kiszárításának, végső soron a szemfényvesztésnek is atlétája. Reszketek, rettegek, ha arra gondolok, melyik művét vehetném kézbe újra, hogy az ő szemén át lássak ki saját boldogságom tereibe. Lehet, hogy az idő majd meglassítja, leszűkíti, emberiesíti kínálatát, és nem kell jóistennek lennünk Tandori olvasásához.

– Ez a művészet általános etikai, művészi kérdéseket is felvet, s talán ezeket is érdemes volna legalább szőrmentén érintenünk. Mert az nem kétséges, hogy ez a tevékenység sokak tetteit és hallgatását ösztönözte, s kis túlzással azt mondhatnánk, hogy elképesztő aránytalanságokat okozott, igazolta az írói gyakorlat színlelési fortélyait, és a hamisság megigazulását eredményezte a nyilvános művészeti térben. Ún. újításai után hatalmas belső ellenerőkre lesz szükség, hogy visszatérjünk a klasszikus, megrendítő művészet eszményéhez, amely nem a dekonstruálás, szétégetés, elpergetés, vagy bármiféle álművészet jelszavait ismétli, hanem újra hangsúlyozza a komponálás, a szerkezet, a létállítások fontosságát, az átadható belső tapasztalatok erejét, a művészetben való „megváltódás" lehetőségeit. Azt hiszem, Tandori személyes bohóságait, vagy akár évtizedekig tartó műfordítási dúlását is becsületesen meg kell majd nevezni, tehát: sok min-

dent nevén kell majd nevezni, hogy valahogy megfoghassuk a maradandó halmazt, és ne száműzzük ezt a vadon-teremtőt a feledés bozótosába.

– Sok szálat markoltál, nem fogom győzni széthajtani mindet egyenként. Nézd, ami a viccesnek rémlő fellépéseket illeti: Dezső maga mondta nekem (néha találkoztunk a Lehel piac környékén, én arrafelé lakom, ő pedig odajárt utolsó éveiben *szívni*, „ott még kevesen ismernek"): *nem bohóckodom többé, elég volt. Megutáltam*. Kérdezni őt nemigen lehetett. Viszont jelezte ezzel, hogy a múltban lezajlott nyilvános cirkusziádáiról hogyan vélekedett. Tudta, hogy költészetét csak a különcködés rikító maszkjaiban tarthatta az érdeklődés homlokterében. Én ezekből nem egyet láttam, és ott zömmel a szokásos brummogással tértünk haza: nagyszerű villanások, sok szecska, kevés elmélyülés, sok tódítás. De tódítás közben ilyeneket is tudott mondani: *Ami egyszerű, annak le kell bonyolódnia*. Ez feledhetetlen. De ha meggondolod, rejlik-e súlyosabb állítás emögött, mint maga az ellentétből fakadó ütköztetés trükkje? Igen, megjegyzed, hazaviszed, és értelmén per saecula saeculorum tűnődhetsz. Ilyen volt az ő hatása. Néha megjegyezhető volt, sokszor nem volt az, csupán a verbalitás káoszos gyurmálódását vetted észre. És talán itt lehetne kitérni arra a – szerintem – széleskörűen, a kisebb tehetségek számára vészesen negatív hatásra, amely Tandori tevékenységét végigkísérte. A negyed- vagy féltehetségek indokolatlan ösztönzésére gondolok, sőt a tehetségek és a dilettánsok közti határok illetéktelen fellazítására, tehát bizonyos ítéletfojtó légnyomásra. Tandori nyomán – a Tandori-tojások szaporodásával – hamar valaminek tűnt a semmi, találatnak a tévedés, áldásnak a formabontás, erénynek a rímelési képtelenség, újításnak a ferdülés, látomásnak a megvakulás, és ami a legfőbb: művésznek tűnt, magas polc felé kapaszkodott a kontár. Tandori – miközben létrehozott egy már keletkezésekor összedőlni látszó épületet – nemcsak a magyar költészetet tette tönkre, hanem bátorított egy csomó dilettáns rittert, műről műre szította a dilettantizmus ellenforradalmát. Adatszolgáltatók bosszantottak néha azzal – maguk a dilettánsok –, „Dezső" micsoda elánnal rója nekik leveleit... a hátuk mögött pedig magától „Dezsőtől" hallottam: az, az egy dilettáns, menthetetlen. S miután a magyar kritikát nagyjából Rónay György halálával elhagyták összes jószellemei, akik a terméket nem presztízs- vagy „kánon"-szempontok szerint ítélték meg, beköszöntött a több évtizedes esztétikai hon- és sorstalanság időszaka. Tandori neve szabadjegy volt immár mindenféle torzítás, műfajtalankodási szeszélyeskedés, ízetlen fenegyerekeskedés útján, és nem akadt ember, aki ennek az elszabadult nemtelenségnek gátat vetett volna. A folyóiratok szerkesztői székeit egyre tanácstalanabb s ugyanakkor agresszívebb imposztorok foglalták el,

megkezdődött a „posztmodern” uralma, s az olvashatatlanság özönvíz utáni korszaka.

…

– Igen, Tandoriban kezdett semlegesülni még az a kezdetleges tonális törzshang is, amely a *Töredék*ben még, nyomelemeiben, hallható volt. Költészete, mondhatjuk: folyamatos technikai mutatványok közben elszíntelenedő halmaz-szaporodás, megközelíthető mondandó nélkül. Olyannak éreztem mindig, mintha egy széles megeredő folyam unosuntalan holtágakat képezne, peremein folyton visszafele akarna folyni, árterületein, vagy inkább: megáradási ingoványain kis iszapszigeteket torlasztana fel, ahol mindenki elsüllyed, aki arra gázol. Tandorit már a nyolcvanas években csak *gázolással* lehetett megközelíteni, és költészetelméleti eszköztárral a kezünkben egyáltalán „megolvasni” (olvasással próbára tenni). Hangjának elvesztése azt eredményezte, hogy művek helyett szerkezetek, élőlények helyett méhlepények, alkotások helyett szerteszórványok kezdtek felszaporodni, és az olvasók alig bírták torkukon leengedni az egyre oszladozóbb, tollazatosabb, tüskösebb szószörnyetegeket. A költészet nem emlékeztetett a költészetre, és a nagy költészet – a világlíra nagy kortársi alakzatai is – megközelíthetetlenné váltak. Mert Tandori fatális hatásai közt talán ezt sem szabad szó nélkül hagynunk: elvette, vagy legalábbis döntő mértékben elfásította azt az (amúgy is nehezen megőrizhető, sok tétovasággal meggyöngített) képességünket, hogy különbséget tegyünk a nagy költészet és a fércművek között. Minden szabad, minden lehet, és fel kell falnotok az én mérgeimet, hogy üdvözüljetek – ezt a hiszekegyet sugározta a gesztusrendszer. Most, hogy mérlegre vethetnénk azt a drága áron megvett pár figyelemre méltó művet, amelyet hátrahagyott, esztétáink a balzsamozó beszéd egész arzenálját zúdítják ránk. Valaki pl. azt mondta: Tandori jelentősége abban állna, hogy utána nem lehetett már olyan verset írni, mint előtte. Kérdezem az alázat leghiggadtabb hangján: mikor lett volna lehetséges belelépni kétszer ugyanabba a folyóba? Tandori törés-zúzása számos kisebb poétát juttatott kísérletezési kedvhez, sok habzásnak volt talán akaratlan okozója. Azonban: miért volna szükséges Rakovszky Zsuzsa vagy Várady Szabolcs vagy Tóth Krisztina verséhez Tandori előmenetele? A tehetség mindenképpen eget kér, saját stílust teremt, s ha akar – akár még vissza is térhet valamely harmadik előd izgalmas, csupán feledésbe merült ujjmutatásaihoz. Tudatom veled, kedves jó barátom: akad a világ-lírában számos költő, aki évszázadokkal korábbi ösztönzésekhez tért vissza, sőt éppen öregkorában tért vissza a legtisztább forráshoz, eszeveszett avantgárd bolyongások után. A költészet nem lineárisan fejlődik, s

bármilyen furcsa ezt felfogni: a tehetség főleg nem az elődök technikáihoz vagy mesterkedéseihez igazodik. Ahogy Ady, úgy Tandori is magára záródó képzetvilág, és kérdés, mennyiben mutatnak vissza majd éppen őrá azok, akiknek egyszer szüksége lesz valamiféle költészeti hagyományra.

Bodor Ádám

…És feltolul bennem a gyanú, hogy miért szerethettem meg későbbi barátom, **Bodor Ádám** műveit, szikár humorú emberségét, természetkapaszkodását, a „semmi" húzó és taszító erejét a „helyzetek" tömkelegében. Ádámmal-családostul sokszor töltöttünk el fél nyarakat egy gyimesi kalyiba vagy fészeralj melegében, szellőtlen mozdulatlanságban, néma barátságban, esküvés nélküli csöndben. Én csak ministráltam valaha, a vélt szentség közelébe lopózkodva-vélekedve, mintha akár létemet is elcserélném a hiányolt melegért azokban a reggeli térdeplő hűsölésekben. Nemigen mutattak rá még, úgy tudom, mennyi teológia van – gyanítom, félöntudatlanul – Bodor ismétlődő természetámulatában, zöldszemlélésében, semmi-magasztalásában. Megfeneklett teológus ő, és hitet már dekázó hitetlen hívő vagyok én is, akit főleg a hajnali párák és a nem ismert lelkek és országos vidékek illetnek meg feltétlenül. Most, hogy az ő eszméletét idézem, mélyebbre kell néznem, hiszen felületi jókedv vagy rokonszenv, vagy elsődleges kapcsolódás nem lehet közöttünk. Tudod, milyen furcsa, hogy életed második felében olyanokat fogadsz magadhoz, és téged is olyanok iktatnak életükbe, akiknek történetét nem ismered, vagy csak a történetüket ismered szavakban, az átélés vitaminjai nélkül. Én ugyan nem vagyok nagy természetbúvár, ijesztenek a fák az erdőben, ahogy egymást őrizve állnak a csöndben, legyekre várva, emberekre se nézve, felsőbb pókhálóikat és páfrányaikat szövögetve, gyökérzetüket szívogatva, óriási fénycserében. Bodor ott a Gyimesekben sokszor napokat ült (azaz: állandóan napokat ministrált) a pázsithátú dombhegyek színe előtt, szemközt a sárgálló-égő kaszálókkal és rézsút lejtőkkel, és szinte számolta a szellők huzatszálait, csodálta a reggeli fehér párák hömpölyödését, a szöcskék nesztelen ébredését, s ahogy a pöfékelő dombhegyek komótosan kihámlanak a növekvő fényesség és melegedő ködök pászmái közül. Én, mielőtt kimentem, csak az oltárnál észlelhettem azt az alpesi magasságot – annak még tömjénillata volt –, a zöld nedvek zsendülését, a levelek álltukban neszező susogását, az avar bánatos gyülekezőjét a süppedékeny földön, a vizek omlását különböző kis alagutakban, erekben, csövecskékben, rejtelmes karsztokban.

Kafka és Arany János

– *Az ördög ügyvédje erre azt mondaná: voltak egyetemes érvényű alkotók, akik ki se mozdultak szinte szülőházukból, mégis befogadták és elvarázsolták a világot.* ***Kafka*** *pl. nemigen tette ki a lábát Prágából. Vagy Arany János, ő egész életében megmaradt szalontainak, és még Pesten is a szénásszekér szagát kereste…*

– Az ördög vádlottja erre azt mondhatná: Kafka? Kafkában ötezer év tudása újul fel, és még több, talán a Teremtés előtti Isten. Kafkában benne élt és szaporodott az a zsidó tudás, amely talán nem is közölhető ma már. Kafkában a kibányászhatatlan múltnak tárnája pótolja a horizontális terjeszkedést. Talán emlékszel arra a kínai legendára, amely az égi szarvasokról beszél. Semmit nem tudunk erről az örök életű tüneményről: senki nem látta őket, és amit nem látunk, azt csak a mítosz képes megteremteni és elevenen tartani, legtöbbször új nevek alatt. Boldogok voltak ők vagy boldogtalanok? Az égi szarvasok a föld kérge alatt vándorolnak, nincsen hazájuk, nem érintkeznek egymással, és egyetlen óhaj fűti őket, mégpedig az, hogy egyszer megérjék a napvilágot… Mit mondjak? Ez Kafka: egész életében keresi a napvilágot, de ezért nem kell külföldre mennie. Egész életében keresi a Másikat, és soha nem tudja meg, boldog-e vagy boldogtalan. Talán a kettőt nem is tudja megkülönböztetni. Ő is ismerte az emberi nyelvet (szemben a Pilinszky-féle *Apokrif* hősével, aki *nem beszéli az emberi beszédet*), de ez a nyelv egyetlen tömény fohász volt a szabadulásért. De elnyerheti-e a szabadságot annak a népnek a fia, akit Isten kiválasztott a szenvedésre? És így tovább. Csak azt akarom mondani, hogy Kafka Prágában, önmagában is örökké vándorúton volt. **Arany?** Arany a legnagyobb művészek egyike… de ma napfogyatkozás van. Arany az Igazat alkotta meg, és az Igaznak nem sok köze van az aktualitáshoz. És ő, mit tagadjam, nem az a *világ-érvényes* művész, amilyen Shakespeare, Goethe, Kafka, vagy Rilke volt. Tökéletes plánta, de csak a mi kertünk éghajlatán virágzik, más vétetés, mint a magyar talán észre se venné. Ebben a kertben gyönyörű, de ki nem vihető a kerítésen túlra, és itt is csak bizonyos keveseknek szól, akik értik a mesét, rajonganak a romlatlan nyelvért, megőrülnek a magyar törzsökösségtől, nem kancsítanak nagyon fegyelmezetlenül a csillagokra… Mi lett volna belőle vajon, ha kilopózkodik, kimerészkedik akár csak Burgenland határáig? Ha ma feltámadna, aligha tudna szólni hozzánk a megrökönyödéstől, és mi sem tudnánk már megszólítani, mert alakjának ködképét és műveinek patináját csak a feledéssel egyenrangú emlékezéssel hordozzuk magunkban.

Weöres Sándor

– Weöres? Azt az időszakot – több ilyen is volt –, amelyben Weöres nimbuszát megalapozta, én nem éltem át. S a hetvenes-nyolcvanas évek termése számomra nem igazolta azt a zseni-lelkesedést, amely Weörest a nem-hivatalos nyilvánosságban övezte. Életében ez az őszikéket sokasító időszak volt a leghosszadalmasabb. A verseknek nem volt magja. A ritmusjátékok egy idő után untattak. Aki az igazság óborára vágyik egy zömmel hazugságot izzadó korban, az olykor dühösen utasítja el a vándorcimbalmosok szenvtelen műsorszámait. Hogy Pilinszky egyik gondolatát fűtsem itt fel (ki beszél a korról?), azt mondhatnám: és Weöres, mindkettő, más-más módon *nem beszélt* a korról. Persze, nem kell mindenkinek a korról beszélnie, van, aki beszélhet a *mindenkor*ról is, örökérvényűen. (Mint Illyés ingyen-mestere, a csodálatos Babits.) Szorgalmasan elő-elővettem Weöres régebbi műveit – a remekműnek elhírlelt darabokat is, mondjuk a *Salve Regin*át vagy a *Szimfóniák*at –, szoktattam magam ehhez a csilinges-bilinges hangszekrényhez, de nem és nem sikerült igazi, mély azonosulást felcsiholni a szívemben. (Hamvas, az más volt. Hamvas egész alakja, tartása, csalhatatlan költői-mítoszi filozófiája, dísztelen és lényeg-hasító modora, hajthatatlan igazlátása és igazmondása… az *egész* Hamvas megdelejezett, és mondhatnám, pótolta Weöres minden égtáj felé el-ellejtő csalékonyságát.) Az elfeledett, magányt, szegénységet és függetlenséget választó pécsi esztéta, Rajnai László pontosan megérezte például a *Psyché* ízléstelenségét, tét nélküli magamutogatását és fajsúlytalanságát. Ez a szellemi-baráti köreinkben létszükségletnek tekintett, egzisztenciális állításokat nélkülöző költészet – számomra, hangsúlyozom; más olvassa haszonnal – végső soron csalódás. Az egyetemes *déraciné*-jelenség egyik első magna chartája.

– *És hogy fogadtad az Újholdasok szaggatott ritmusban publikált, a legkülönbözőbb karsztokban kibukkanó terméseit? Pilinszky, Nemes Nagy, Rónay műveire gondolok főleg*.

– Az más planéta. Míg néhányan a nagy költészet újjászületését vártuk, bálványozásunk közös tárgya az Újholdasok művészete volt. Pilinszky művészi szegénysége, amelyet transzcendens tematikája, a század botrányát centralizáló erkölcsi tartása elmélyített, meg aztán szűkszavú elemisége, eltűntségben megvalósuló mágikus jelenléte rendkívüli sugárzással közeledett felém is. Élete és művészete egyaránt fametszetszerűen puritán jelenség volt, és a korszak egyik legtisztább tanúsága, mondhatnám: ellenmérge. A mai földrengésben már alig látjuk élete helyét, hitének négyzetmétereit, költészetének házát. Lehet, új ember-

típusnak kell születnie ahhoz, hogy újra felfogja Pilinszky szorongástól elhódított szabadságát, nyomatékos szófukarságát. Ő mindenesetre egyike volt azoknak, akiknek még testéhez simult „a lant", s csak költészetükben kívántak láthatóvá válni. Nem is látom őt másnak, csak költőnek, – s ha egy ilyen költőnk van, akkor soha nem érhet véget örökre a nagy költészet felé vezető út. Nemes Nagy? Őt akkor – hiszen erre esküdött fel – „objektív" lírikusnak láttuk, s ebben a szárazabb sávban becsültük, mérték felett. Etikája túlragyogta és örökkévalóvá keményítette költészetét, de… saját ihletedhez nem tudtál kinyerni belőle egy deka táplálékot sem. Az ő művészi gyakorlata és életfelfogása is igazolta: a szigorúság a reflexió fennsíkja felé szorítja a fluidális költői eszmélet anyagát, és alkalmasint kiszáradáshoz, sőt némasághoz vezet. Ezeknek az elhallgató költői oszlopos szenteknek egyik példaképe volt ő, Nemes Nagy Ágnes…

Önkéntelen mesteremről, róla már többször írtam. Süvöltően szigorú személyiség volt, olyan férfinő, akinek már a pillantásait is csak szellemi súlyemelőpalánták tudták elviselni. De mivel szikrázóan okos halandó is volt, nem csak szörnyeteg, tudta: közvetlen utókora a kortárs fiatalok kezében van (az örökélet időegységeit amúgy sem a földiek szabják meg), és ha nem szemel ki magának utódot, többet, veszélyesen hosszú feledés fenyegeti, ha egyszer távozik. Engem Bárdos Laci barátom vitt fel hozzá – maga is aggályosan adagolva az ott-tartózkodás időegységeit: „Ne maradj sokáig, ne fáraszd, nem illik egy óránál hosszabban…" Ah, ez, ez a néhány beszélgetés aztán oly rövid volt, hogy még többször szóba kell majd hoznom őket, ha a *jelentőség*üket (nem tenyérmeleg tartalmukat) egyszer mérlegelem majd. A korszak nagy bölényeivel, akiknek alakját és életművét aztán később egyre összevontabb szemöldökkel méregettem, annak idején nem sikerült látnom**. Illyés**? Ó, az már történeti lépték. Nem is ember, talán utóbb is azért tudom őt szigorúan szemügyre venni. Ez amolyan orákulum-rétege volt a kortársi érték-teremtő közegnek, érinthetetlen felül- és kívülállók előkelő társasága, csak az örökkévalóságban szemmel-látható. Nem, nem. Még azonban pár szóval visszakanyarodnék **Pilinszkyhez,** hogy kissé megalapozzam azt a furcsa – csodálat, hüledezés, langyos szabadkozás és forró rajongás fázisaiban feltoluló, hullámzó erejű – befogadást, amellyel ennek az összemérhetetlen költőnek helyt adtam magamban. Nem tagadom, Pilinszky szegényes írói tónusa eleinte párszor rövidebb szisszenésre indított, sehogy nem bírtam illeszteni őt a Pázmány-Arany-Kosztolányi-Illyés-vonulathoz, volt benne valami végkorszakszerűen végzetes stiláris szegénylegénység, önfeladás. Ki látná azt bizonyos érett kor elérése előtt, hogy a

költészetben néhány nyomatékos verbális állítás, bizonyos sulykolt formában rögzített csalhatatlan érzelmi-etikai meggyőződés, sőt bizonyos különállás, bizonyos alaptémák szakrális értékű hangoztatása olyan intenzív érvénnyel jelenik meg a tudatban, hogy a ritka szólamlás időben elhalványítja, sőt egyenesen eltörli az extenzív életművek hegyláncait. Pilinszkyben szövegeinek kérge alatt felmérhetetlen urányagok lappangtak. De ugyanakkor, mondhatom, szinte láthatatlan volt a korban, alig volt jelen. Eltűnésben tündökölt. Hogy miért is nyűgözött még? Ma már úgy tudom: felszabadította primér módon elfojtó katolikus lelkiismereti energiáimat, és azt hiszem, ő volt az a költő, aki kilátást teremtett a katolicizmus felől is, igenis, a katolicizmus felől is látható világtörténeti méretű botrányra, a holokausztot eltűrő, megteremtő, mélyen indokló több ezer éves szellemi háttérre. Friedrich Heer és a bibliakritika felvétele, a vallató és bíráló teológia- és egyháztörténeti szemlélet, persze, Pilinszkyből hiányzott (költő volt, nem szellemtörténész), mégis: végső válaszokra szegzett érdeklődése, szűk újszövetségi jelzőrendszere ellenére, a korszakon messze túlmutató elmélyedést tett szükségszerűvé. Ma is úgy tűnik, hogy huszadik századi traumáink belső helyretétele, a felelősségi tényállások megvonása, az evangéliumi etika, mondhatnám: a *becsületes térdelés* gyakorlata elengedhetetlen feltétele mindenfajta együttélésünknek. Pilinszky a tiszták nyelvét beszélte, akár Székely Magda vagy Nemes Nagy Ágnes, és nekem ez a tisztaságigény hovatovább fontosabbnak rémlett, mint a stiláris villogás, a széles nemzeti gesztusok ismétlése, a szociális szempont, a formaszaporító és -hígító bűvészkedés, vagy bármi eltérő dolog. Ez a gondolkodás nem úgy szerette volna igazolni Isten létezését, hogy a szakadékokat elfedi, kicsinyíti az ember szenvedését, viszonylagossá teszi (akárcsak hallgatással) a szégyent, szemérmetlen zárójeleket alkalmaz nagyon elvonttá tett, a felelősség szférájától elszigetelt beszédmódokra. Ellenkezőleg, és ezt én helyeseltem: a kereszt dimenzióját állította eszmélkedése középpontjába, a „szenvedést és szenvedtetést".

Nemes Nagy Ágnes

– *Azt mondod, itthon nemigen akadtál a tiedhez hasonló ízlésre, nem érezted, hogy valaki(k) hasonlóan „lakoznának költőien", mint te. Vagy ahogyan te szeretted volna. De azért el-eljártál valaki(k)hez*?

– Hogyne, persze. Először olyan régi, velem egyidős cimboráimat kerestem meg, akikről feltételeztem, hogy találhatunk még hasonló szavakat. Sokszor jártam például **Bárdos Laci** Pillangó utcai panellakásában: vittem neki ezt-azt, könyvet, mást, és ő mindig szívesen fogadott.

Leültünk kis kajütszerű szobájában, ahol a könyvek nemigen hagytak helyet idegen testeknek… Talán ő volt az egyik utolsó szellemi ember, kortársam, egyidős és egyívású barátom, akivel a legnagyobb békében meg tudtunk beszélni lelki vagy művészi tényállásokat. A művészetről folytatott beszéd (főleg ha két költőről van szó) ritkán tűri meg az ellentett állításokat, az egymásnak feszülő eszméletet, vagy a versengés árnyékát felvetítő két modort. Igen, de ha valóban komoly művészi ügyet érintettünk, akkor az a furcsa dolog történt, hogy a hasonló ízlés és értékrend még az eltérő részletek tolakodásának is megálljt tudott parancsolni. Az embereket többnyire az eltérő vélemények választják el egymástól és a rokon szellemi alapállások fűzik össze. Véleményeket ennél fogva tanácsosabb kissé szárazabban hangoztatni, esetleg szó nélkül viselni olyan emberek között, akiket végleges és végtelen lélekpárosodás hajt egymáshoz és tart egyben sokszor évtizedekig. Véleményt el is veszíthetsz nagyon hamar és a szegényedés veszélye nélkül. Szellemi állást azonban nem adhatsz fel anélkül, hogy egész családfádat, vagy magát a származási pedigrét el ne árulnád. Bárdos, és természetesen, Nemes Nagy Ágnes nekem ilyen származási családfám volt. Ágnes egyébként – valahányszor felhívtam, néha már Bécsből, utazásom előtt – mindig készségesen fogadott, és valahogy olyan oldott arccal, amely megengedte a nyíltabb beszédet. Persze, ritkán adódott olyan pillanat, hogy úgy érezhettem volna: homloka mögé néztem, most, igen, most megtudtam valamit, amire eddig vak voltam. Az ő arca, akkor már különösen, olyan fájdalmat takart, amely… szóval mintha már sokszor elrágta volna önmagát, utolsó energiáit. Nem is zárt volt, hanem kemény, időtlen, de rajta az idők ezer elmúlt csapása. Kegyetlensége nem örökölt jegy volt, hanem járulékos: a korszak egész terhét tükrözte, úgy gondoltam akkor. Hatalmas éjszaka ült az arcán, a titánok sűrű és magányos sötétsége. Úgy éreztem: mindig a csillagokról szeretne beszélni, és mindig a szakadékok felől keresi a szavakat. Szabad ember volt és súlyos és lenyűgöző és felszabadító egyszerre: olyan ember, akit el akart pusztítani a sors, mert aránytalanul sokszor kényszerült kimondani az igazságot.

– Ő eléggé elmagányosodott minden nagy tudásával együtt, és már elég korán, az ötvenes években.

– Igen, semmiképpen nem óhajtott illeszkedni egy olyan korszakban, amellyel szembenállt, szembenérzett, szembenírt, – valószínű, hogy az objektív líra álmát is azért álmodta nyilvánosan oly sokáig, hogy egyáltalán képes legyen hallhatóan beszélni, legalább „arc nélkül" beleszólni a korba. Nagy kérdés, persze, szerintem, hogy meg tudod-e őrizni igazi szabadságodat, ha évtizedekig egész életedet az ár ellen kell viselned, s

legjobb képességeidet ellenszélben gyakorolnod. Az ember úgy érezheti magát, mint valami csak egyik oldalon megsült kenyér… A szabadságban magában is egyre kevesebb szabadság terem, és az igazság nem tesz szabaddá örökre. És még ha ítéletnapig őrzi is meggyőződését, és egy héttel tovább izzik, mint az egész emberiség, akkor is eltér legalábbis az átadható igazság útjáról: magába rágja keserűségét, és embertelen szellemmé keményedik minden igazsága ellenére. Több hidegséget érzel benne hirtelen, mint amennyi hó fehérlik a cipődben. Csupa rejtély egy idő után, se jó, se rossz, csupa iránytalan és csupa nyomaték értelem. A helyes eszme megromlik a horizontális harag mérgeitől, és az ember a haraggal nem jut messze, legfeljebb halálában.

– *Szeretném, ha még beszélnél róla, hiszen voltaképpen még soha nem írtad le őt úgy, ahogy te láttad. Pedig a nagy öregek közül ő volt talán az egyetlen, akit személyesen ismerhettél*.

– Van abban valami közönséges és méltatlan, ha az ember arra kényszerül, hogy folyton megfeszítve élje az életét. Ágnes, azt hiszem, valóban bepáncélozódott már igen korán, és ebben az önelrekesztésben nyilván ő sem vétlen. Hite, alkata, nőisége, eszessége: mind-mind gátolta és segítette egyszerre az írói pályán, de nemigen sikerült megteremtenie azokat a belső ellensúlyokat, amelyekkel a kor borzalmait értelmezhette, s általában kezelte volna. Persze, esztelen próbálkozás folyton az „ellensúlyokkal" foglalkozni, miközben arra gondolsz, hogy egyetlen életed van, sőt, egyetlen életed sincs, és az irodalmi térben alig tükröződik az, amit te látni szeretnél. Vagy röviden meg kell halni, vagy hosszan panaszkodni. És igazad van: az igazságról beszélni állandóan, ez elviselhetetlen hivatás, és többnyire elnémulást vagy timoni mérvű gyűlöletet gerjeszt. Furcsa, azt hiszem, lehetetlen is ugyanakkor, hogy aktív létedet ellenerők, gonosz elleni harcok, nekifeszülések, kiigazítások, aránytalan és időzíthetetlen lázadások tagolják, és legfeljebb abban a tudatban élsz, hogy túlélsz, és majd utódaid kibontják igazságaid értelmét. Nézd, én ma is nagyra tartom Ágnes művészi hagyatékát, de belátom, hogy összes tudása nem adott egy csepp boldogságot. A paralízis és a későn megnyíló lehetőségek ijesztővé tették rigolyáit, és a köztünk lévő nagy korkülönbség nem vezethetett a páncél feltöréséhez, illetve, bennem, a megilletődöttség lazulásához. Egy idősebb és egy fiatalabb ember ki van zárva egymásból, nem láthatja meg önmagát egymásban, ezt tudom. Mi is csak inkább egymás szíve mellett mondtuk el a szavainkat, és emléket szerezhettünk egymásról. De az emlék nem mindig elég ahhoz, hogy egy életen át megszentelje a rokonszenveidet. Én például kissé meghökkentem az évek alatt, hogy láttam: egyre több „szubjektív" költői darabot halász ki

és tesz közzé az örökös a fal mögül, s ezzel ugyan emberibb arcot ad ennek a „férfinő"-nek, de meg is foszt a sokáig téves hittel őrzött „objektív" eszménytől, és módosítja a halott feltehető szándékait. Ami ellenállásnak tűnt, az most sebhelynek minősül, amit fegyelemnek véltem, az most inkább egy maszk darabja, amit kapaszkodónak neveztünk, az most a szívmélységek fölött repülő szőnyeg. Viszont mást is mondhatnék, úgy, mint másutt: azok a dolgok, amelyeknek delejében egy életet eltöltöttél, furcsa módon egy idő után megzsugorodnak, elbillentik nyomatékaikat, és egyfajta önkényes melankólia alakját öltik. A fiatalembernek azonban, aki voltam, megvallom, jobban tetszett még ez a fakulékony melankólia is, a szélsőséges néma dölyf, amely azt reméli, hogy majd egyszer a bánat mélyéről felhoz valami sose-látott kincset. Ez, meglehet, védhetetlen és komolyságával örökre elkötelező magatartás. Shakespeare az *Ahogy tetszik* Jacques figurájában sokat elmond ennek a melankolikus (mondhatnám: vérmesen melankolikus) alkatnak természetéről. *Why, 'tis good to be sad and say nothing* – mondja. Mire Rosalinda: *Why then 'tis good to be a post.* (*Miért, nagyon is jó dolog, ha az ember komoly és nem mond semmit*. Rosalinda: *Miért, akkor jó az is, ha egy pózna vagy*.) Érted? Ágnes tüzetesen átélte azt a kísértést, hogy őrizze komolyságát még akkor is, ha ez a komolyság a semmiről való beszéd felé terelgeti, szorítgatja. Azt hiszem, egész élete folytonos szellemi öncsitítás és tehetetlen erkölcsi erőfeszítés volt. (Ennek magánéleti hátteréről is, remélem, világosan beszélhetnek a hivatottak és tájékozottak. Csak igazságok segíthetnek nekünk és rajtunk. A világon legfeljebb az imádkozók számát szaporíthatja a hazugság ámokfutása – de a világ fennmaradását csak az igazság kimondása ígérheti meg, talán.) Ennek a *nothing*nak körébe tartozik pl. az is, hogy ötven felett elkezdett esszéket írni, tehát bensőleg elfogadta az értekező műfaj uralmát, és a költészettel mintegy leszámolt. Aki átélte azt a kort, és legalább a múlt idejű valóságot tanúsítani képes, nem tagadhatja, hogy akkor szinte alig hallottuk mai klasszikusaink nevét. Ki látja ezt utólag? Manapság még a régente hitelesnek vélt kortársak is olykor annyira megújítják az őszinteségüket, hogy mondásaikból alig ismersz rá saját emlékeidre.

– *És miről beszélgettetek annak idején? Emlékszel konkrétumokra, azokon túl, melyeket már említettél egyszer*?

– Nézd, az a tény, hogy felengedett a lakására, már önmagában hallatlan bizalomra vallott. Kezet fogtunk, a szűk lakásfolyosón betessékelt a szobába, hellyel kínált alacsony és parányi, csíkos huzatú foteljeiben, kiment a pirinyó köpetke konyhába, kotyogójában megfőzte a kávét, behozta, és leültünk egymással szemben. Nagy szederjes, feketébe játszó karikák a szeme alatt, de mit mondjak? a szeme, a két szeme, a szempár,

az annyira magára vont, hogy alig tudtam másra figyelni. Örökké éreztem egy léttelen férfi jelenlétét is a lakásban, de soha nem tudhattam, ki jár ki és be oda, meddig marad, és mennyire gyúrja el e nagy-nagy lélek és szellem élete testén a görcscsomókat. Féltem a kérdéseitől. Mit tudhatok én, amit ő ne tudna? Ugyanakkor éreztem, szüksége van rám, szüksége van fiatalokra, akik majd kitalálják az ő egykori létét, ha ő már nem lesz, vagy nemlétét összeillesztik jelentős *figurá*vá. De én sem tudtam kérdezni. Mihez volna jogom? Mindent olvastam tőle, arról kérdezzem? Már mindent elmondott nyilvánosan, több ízben is. Így hát kávéztunk, amolyan egymásra mért hallgatással, némaságban szimatolva előbb mindenképpen egyetértés után. Igazoljam neki, milyen jól tudok németül? Nevetséges. Bizonyítsam meg, hogy ő, a fordítói hűség bálványa, ő is elkövetett *leiterjakab*okat, még Rilkében is. Szánalmas még a gondolat árnyéka is. Ilyenkor legjobb a közvetlen, a szemed előtti dolgokra terelni a szót, a nyugtató látványból semleges hangütést meríteni. És akkor egy kicsit a semmit megtölteni jelentéssel. Már megint Shakespeare, és a *semmi*. El tudod képzelni, mondd, hogy egy ilyen nagy ember már pusztán a hallgatásával egy életre elkötelez? Mire? Hogy nem hazudhatsz. Nem beszélhetsz, ha nem a valóságot érinted. Hogy önmagadnak kell maradnod még akkor is, ha nem juthatsz sehová, és *nem lesznek útjaid*. Utólag, persze, az oszlopos szentnek is támadnak útjai a képzeletben. Mert mindenkit előélete lök az életbe vagy szorít az élet megtagadásához, senki nem jön a semmiből, és nem a tapasztalatlanság teszi vesztessé az embert. Szóval, eléggé mukk nélkül ültünk. Aztán *érdeklődött*. Akkor készült talán egy George-kötet. Megkérdezte: *Magának van George-élménye*? Nem, nekem nem volt, és nincs is észlelt George-élményem, úgyhogy nem tudtam fordításra elköteleződni. (Azt hiszem, Ágnesnak sem volt.) Aztán beszélgettünk arról, mit mondhatott George Rilkének a firenzei Boboli-kertben. *Maga túl korán kezdett publikálni, nem*? A nagy téma: a gátlás parancsa, a magadra mért fegyelem, de a fegyelem mögött ólálkodó torzulás is, a *letérés* ördöge. Az *elterelődés*. Ez Ágnes egyik nagy témája volt (bár nem így nevezte). Aztán kicsit „rilkéztünk". Nekem feltűnt, hogy ő főleg a korai-középső korszakot idézi többször, csakugyan „idézetekkel" idézi, ellenben alig szól az utolsó tizenöt évről. Valószínűleg ezt szerette, az utat a *Neue Gedichté*ig. De nem fért hozzá igazán a nyelvhez, sőt azt hiszem, a másodlagos irodalomhoz egyáltalán nem. Tisztelte, csipkelődő magasztalással emlegette „Eduskát", Szabó Edét. Aztán az irodalmi élet akkor hangadóiról, na, nem beszélgettünk, hanem hallgattunk inkább. Amikor az akkori hangadás egyik – lila modoráról híres – alakjáról esett szó, és megkérdeztem, miért nem bírálja őt senki,

felsóhajtott: *Hát mondja meg, én magyarázzam meg egy negyvenéves embernek, hogyan kell magyarul írni?* Hát nem, nem magyarázta meg, – és a raszputyini hangadó, aki azóta már nem él, olyan ismeretlenné vált távozásával, mintha meg sem jelent volna közöttünk. Aztán ahogy lassan elfogyasztotta párakarikáit a kávé, megélénkült a hallgatásunk, és szavakkal díszítődött. Ausztriáról kérdezett, de csak úgy átabotában, szemlátomást a tájékozatlanság tapintatával. A nyelvről, a dialektusokról, az osztrák írókról. Neki volt fogalma arról, hogy itt a szomszédban is írnak. Nagy bánatot, az évtizedek alatt felgyülemlett szellemi hiányérzetet éreztem szavaiban. Már nem vágyott szabadabb földre. Talán emlékszel arra, hogy a rab, akit hosszú évtizedek tábori kínjai után szabadon engednek, visszakéredzkedik a táborba. Nem tudja már megtanulni az értelmes életet. Vagy emlékszem, Leo Navratil doktor a guggingi skizofrének közül is szabadon engedett néhány „gyógyult"-at… de azok (pl. Ernst Herbeck költő is) egyszerűen nem tudtak már élni, „gyógyultan" sem a szabad világban. Ágnes engem akkor már messziről kissé erre a parabolára emlékeztetett. Maga szerette volna kitalálni öregkorát is, ahogyan egész életét a zsarnoki magány és fensőbbrendűség tudatában formálta meg, azaz tette még csonkán is teljes(íthető)vé. Mindig adott a könyveiből (nem sok könyvet írt), és úgy, mintha azt üzenné: most egy darabig nem beszélsz majd rólam. De térj vissza hozzám később, mert én csak a visszatérőknek vagyok felfogható. És igen, ma már tudom: ő valóban csak a szédületig hűségesek számára közlékeny, amúgy pedig folyamatosan tűnik el ma is a megidézhetetlenség homályában. Általában nem maradtam hosszabban a Királyhágó utcában, másfél órát talán, úgy saccolom. Hogy elértem-e őt? Hogy felérem-e őt? Nézd, ha az ember el- és felérhetetlenné keményíti magát, könnyen kizáródik az örökkévalóságból. És benne volt kísértés még erre is talán: hogy kizárólag erkölcsi értelemben magasodjék fel, s legyen „ember az örökkévalóságnak". Költészetét ma, mondom, két oldalról lehet megközelíteni. De időre van szükség, új nemzedékek idejére, míg egyetlen nagy alakzatban elfoglalhatja helyét a köztudatban. És az sem kétséges, hogy utókorában majd megtaláljuk *szórványos mosoly*át, és abból lehet élni (nem csak a komolyságából). Mert az a *scattered smile*, amelyről Shakespeare beszél, s *amelyből lehet élni* (*that I'll live upon*), Nemes Nagy Ágnes művészetének mélyén is észlelhető, csak elég időnk legyen érzelmeinkkel felérni.

Báthori Csaba – Füleki Gábor: Szó szerint minden
Cédrus Művészeti Alapítvány, 2020.